

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін

Дипломна робота
(бакалавра)
на тему: “ПЕЧЕРНІ МОНАСТИРІ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ’Я ЯК
КУЛЬТУРНО-ДУХОВНЕ ЯВИЩЕ”

Студентки IV курсу IstP1-B18z групи
історичного факультету
спеціальності 014 Середня освіта
(Історія та правознавство)
заочної форми навчання
Проданчук Яни Валеріївни

Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Лубчинський Андрій Анатолійович

Кам'янець Подільський, 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ	5
Висновок до 1 розділу	13
РОЗДІЛ 2. ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕЧЕРНИХ МОНАСТИРІВ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я	15
2.1. Печерні монастирі-фортеці у Нагорянському комплексі.....	15
2.2. Скельно-печерний комплекс у с. Оксанівка на Дністрі	22
Висновок до 2 розділу	40
РОЗДІЛ 3. ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПЕЧЕРНИХ МОНАСТИРІВ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я ЯК КУЛЬТУРНО-ДУХОВНОЇ СПАДЩИНИ	42
3.1. Дослідження Бакотського печерного монастиря	42
3.2. Вивчення життя та побуту ченців печерних монастирів	51
Висновок до 3 розділу	60
ВИСНОВКИ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64
ДОДАТКИ	69

ВСТУП

Численні природні та штучні печери на високих та стрімких берегах Дністра здавна привертали увагу місцевих мешканців, а пізніше й науковців та краєзнавців.

На сьогодні лише у Середньому Подністров'ї відомо понад 50 скельно-печерних комплексів, а загалом у басейні Дністра (включаючи територію Молдови) їх понад 100.

Печерні монастирі Середнього Подністров'я з-поміж інших спелеоархеологічних пам'яток регіону становлять найбільшу частку, проте, незважаючи на більш ніж сторічне вивчення, слід визнати, що досліджені вони недостатньо. Більшість науковців обмежувалися суто археологічним вивченням пам'яток (обмірами, фіксацією петрогліфів, розкопками).

Вивчали досліджувану проблему такі вчені-археологи як: В. Антонович, В. Артюх, О. Баженов, Т. Бобровський, І. Винокур, І. Крип'якевич, С. Пивоваров, Б. Рідуш, В. Станкевич та багато ін.

Поза їхньою увагою залишалися питання історико-культурної інтерпретації монастирів, їх витоків, хронології й типології. Відзначимо, що більшість християнських культових пам'яток регіону обстежені археологічне лише попередньо. У зв'язку з цим при дослідженні даної проблеми треба залучати широкий комплекс археологічних та писемних джерел, етнографічні дані та аналогії з суміжних територій. Це зумовило вибір теми роботи: "Печерні монастирі Середнього Подністров'я як культурно-духовне явище".

Мета роботи полягає в аналізі печерних монастирів Середнього Подністров'я як культурно-духовного явища.

Відповідно визначено **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретичне вивчення проблеми дослідження джерельної бази печерних монастирів Подністров'я;
2. Розглянути печерні монастирі-фортеці у Нагорянському комплексі;
3. розглянути дослідження скельно-печерний комплекс у с. Оксанівка на Дністрі;

4. Проаналізувати дослідження Бакотського печерного монастиря;
5. Вивчити життя та побуту ченців печерних монастирів.

Об'єкт дослідження – печерні монастирі Середнього Подністров'я як культурно-духовне явище.

Предмет дослідження – архітектурні особливості печерних монастирів та побут ченців.

Практична значущість полягає в систематизації даних щодо досліджень печерних монастирів Середнього Подністров'я та у можливості використання матеріалів роботи в підготовці семінарських занять з фаху.

Методи дослідження: критичного аналізу наукової літератури, ретроспективний, класифікації та систематизації.

Структура роботи включає вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел (50 найменувань) та додатки. Загальний зміст представлений на 78 аркушах.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши матеріали роботи було зроблено висновок, що значна проблема також існує у тому, що місце знаходження багатьох населених пунктів Галичини, до яких “прив’язували” той чи інший середньовічний монастир, ще й досі не встановлено.

Археологічні чернечі пам’ятки становлять надзвичайно цінну, багату, різноманітну та вагому джерельну базу історії чернецтва. Варто зазначити, що у багатьох випадках археологічні відомості та матеріали, отримані в результаті проведення розкопок, залишаються єдиним джерелом та найважливішим аргументом засвідчення існування у певний час пам’ятки. Відкриття нових археологічних пам’яток значно доповнює та збагачує культурну скарбницю українського народу.

Однак незначні писемні відомості не завше вдало сприяють пошуковим роботам. Нині про місце знаходження багатьох монастирів немає жодних відомостей, як і залишається невідомим розташування низки інших чернечих пам’яток. наприкінці XIX ст.

На підставі архівних писемних згадок були спроби відшукати середньовічні монастирі, які, за писемними джерелами, були розміщені біля Бакочина, Вікторова, Вороблячина, Голоскова, Добрівлян, Дусанова, Жовтанців, Ілинців, Козини, Крупця, Любелі, Мокрян, Нагуєвич, Порохника, Рудна, Терепчі, Утішкова, Фірлеїв, Чернилевої та ін. Комплексне використання джерел давало змогу відкрити багато нових та невідомих сторінок з історії чернецтва, показати його місце, роль в житті середньовічного українського суспільства.

Чернечі об’єкти значно різняться між собою та виділяються певними ознаками. Тому їх раціонально класифікувати за функціональним призначенням: житлові, культові, виробничі, оборонні, поховальні. За типологією спорудження: печерні, заглиблені, наземні. За будівельним матеріалом: дерев’яні, цегляні, кам’яні (штучні), кам’яні (природні).

Об’єкти Нагорянського комплексу є унікальною групою пам’яток, для якої ми поки що не знаходимо повних аналогій серед печерних християнських

пам'яток східного обряду. Мабуть, це пов'язано з тим, що досліджувані монастирі знаходились на території, яка в добу середньовіччя була периферією християнського світу. Не останню роль у формуванні специфічної архітектури й зовнішнього вигляду пам'яток зіграло сусідство з кочівницьким Степом, яке протягом віків сформувало особливий подільський стиль оборонної культової християнської архітектури, початки якого, можливо, слід шукати в печерних християнських монастирях Наддністрянщини.

Незважаючи на порівняно значну кількість згадок про печерні монастирі Подністров'я в літературі другої пол. XIX - поч. XX ст., детальних описів пам'яток цього типу в них обмаль. Єдиним справді археологічно дослідженим печерним монастирем на лівому березі Дністра є Бакотський.

Бакотський печерний монастир - найбільш відома та порівняно добре досліджена християнська печерна пам'ятка у Подністров'ї. Перше та єдине літописне свідчення про печери у досліджуваному регіоні стосується саме цього монастиря.

Монастир розташований у горі Білій, на лівому березі Дністра, на південний схід від колишнього села Бакота (Кам'янець-Подільський р-н).

Отже, середньовічні печерні монастирі Галичини пройшли важкий та складний шлях еволюції. Навіть у особливих умовах перебування вони відіграли важливу та помітну суспільну роль, що знайшла свій вираз в особливостях функціонування середньовічного українського чернецтва і стало яскравим відображенням складних суспільно-політичних та релігійних процесів, які в середні віки переживало населення українських земель.

Житлові споруди Крехівського печерного монастиря були закладені порівняно пізно на основі кіновіальної форми устрою, що передбачала суворі і відповідальні вимоги в справі організації, а також існування та діяльності чернецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович В. Б. О скальных пещерах на берегу Днестра в Подольской губернии // Труды VI-го Археологического съезда. Т1. Одесса, 1886. С. 86-102.
2. Атанасов Г., Чешмеджиев Д. Средневневиковният скален манастир до Варна (Аладжа манастир) // Известия на народния музей Варна, 1990. № 20 (41). С. 119.
3. Атанасов Г. Г. Скални монашески обители в Добруджа (IV-XIV в.) // Автореф. дис. докт. ист. наук. София, 1990. С. 14.
4. Атанасов Г., Чешмеджиев Д. Вказ. праця. С. 125.
5. Артюх В. Нові печерні пам'ятки Середнього Подністров'я // Скелі й печери в історії та культурі стародавнього населення України: Зб. тез повідом. та доп. наук. конф., Львів, 2-3 лютого 1995 р. Львів. С. 3-7.
6. Артюх В., Рідуш Б., Станкевич В. Мегалітичний культовий комплекс на Дністрі // Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи: Зб. наук. праць. Київ-Чернівці, 1997. Вип. I. С. 225-230.
7. Артюх В. С. Роботи на печерних пам'ятках Дністровського каньйону // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 1995. С. 138-141.
8. Баженов О. Л. Історія та культура Середнього Подністров'я ІХ–ХІІІ століть : монографія. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2009. 304 с.
9. Баженов О. Л. Нова праця науковця : [про книгу І. С. Винокура «Історія лісостепового Подністров'я та Південного Побужжя. Від кам'яного віку до середньовіччя». Київ ; Одеса, 1985. 128 с.
10. Бандрівський М. С. Про потрогліфи Середнього Подністров'я // VII Подільська історико-краєзнавча конференція (секція археології). Кам'янець-Подільський, 1987. С. 60-61.
11. Батюшков П. Н. Бессарабия. Историческое описание. Санкт-Петербург: Общественная Польза, 1892. 177 с.

12. Березяк В. В. Бушанський скельний рельєф // Археологія, 1994. №3. С. 113-121.
13. Беляев Т. Т. Русское средневековое надгробие. Белокаменные плиты Москвы и Северо-Восточной Руси XIII-XVII вв. Москва, 1996. С. 228.
14. Берест Р. Я. Звіт про результати рятивних розвідкових робіт та археологічних досліджень на території давнього Унівського монастиря Перемишлянського р-ну Львівської обл. // Архів ІА НАНУ. 2000/48. Київ, 2000. 49 с.
15. Бобровский Т. А. Заметки о культовой скальной архитектуре Юго-Западного Крыма // Бахчисарайский историко-археологический сборник. Симферополь, 2001. Вып. 3. С. 262.
16. Бобровский Т. А. К вопросу о типологии и датировке древнерусских пещерных монастырей // Российская археология, 1993. № 4. С. 122-130.
17. Болтанюк П., Кулішова А., Мегей В. Історія розвитку Вірменського Бастіону // Археологія і фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції / [редкол.: В. С. Травінський (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2013. С. 152–157.
18. Ваврик М. По Василианських монастирях. Торонто, 1958. С. 16.
19. Васильев О., Гончаренко П., Франчук В. Отчет украинского отряда объединённой карстово-спелсологической экспедиции МГУ И КГУ. Киев, 1949 (Машинописний звіт зберігається в бібліотеці Української Спелеологічної Асоціації, м. Київ).
20. Вердум Ульріх фон. Щоденник подорожі, яку я здійснив у роки 1670, 1671 та 1672 через Королівство Польське (пер. з нім.) // Жовтень. 1983. № 10. С. 89-105.
21. Вердум У. Щоденник подорожі // Жовтень, 1983. Вип. 10. С. 102.
22. Винокур І. С., Горішній П. А. Бакота. Столиця давньоруського Пониззя. - Кам'янець-Подільський: Центр Поділлєзнавства, 1994. 362 с.

23. Винокур І. С. Давньоруська Бакота // Культура Поділля : історія і сучасність. Хмельницький, 1993. С. 129–131.
24. Винокур І. С. До палеоекономіки черняхівських племен Середнього Подністров'я // Проблеми економічної географії Поділля : тези доп. наук. конф. Кам'янець-Подільський, 1988. С. 174–175.
25. Головацький Я. Об исследовании памятников русской старины, сохранившихся в Галичине и Буковине // Труды первого археологического съезда в Москве в 1869. Москва, 1871. С. 219-242.
26. Димітрій, патріарх Київський та всія України. Печерні монастирі скити та келії у світі й Україні // Основа 28 (6). 1995. С. 118-134.
27. Інформація, на яку посилається Крип 'якевич І. Середньовічні монастирі в Галичині. Спроба каталогу // Лавра. 1999. Вип. V. С. 47 почерпнута із “Жерела до історії України-Руси”
28. Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. С. 16.
29. Крип'якевич І. Середньовічні монастирі в Галичині. Спроба каталогу // Лавра. 1999. № 5. С. 45-64.
30. Маціевській М. Монастири въ архієпархіи митрополичой Львовской // Шематизмъ провинці св. спасителя чина св.Василія Великого въ Галиціи, уложеный по капитулі отбувшойся въ монастыре св. Онуфрейскомъ во Львові дня 24-25 липця 1866 и короткій поглядъ на монастыри и монашество руске, отъ заведеня на Руси віри христовой ажъ по нынешнее время. Львов, 1867. С. 5-79.
31. Мельник К. Путевые очерки Подолия // Киевская старина, 1884. № 5. С. 1-24; № 7. С. 359-391; № 10. С. 254-274, 1885. № 9. С. 53-81. № 12. С. 651-683.
32. Монашество // Энциклопедический словарь / Издатели Ф. Брокгаузъ, И. Ефрон. С.-Петербургъ, 1896. Т. XIX. С. 725.
33. Мудрий С. По василіанських монастирях Галичини // Галицька брама. № 1-2 (49-50), 1999. С. 2.
34. Нечитайло П. Буквені знаки і написи у печерних монастирях Середнього Подністров'я // Археологія Тернопільщини. Тернопіль, 2003. С. 230-237.

35. Пивоваров С., Чеховський І. На Дністрі на "Україні галицької". Чернівці, 2000. С. 80-83.
36. Рідуш Б. Т. Печерні монастирі Подністров'я: проблеми дослідження та датування // Середньовічна Європа: погляд з кінця ХХ ст.: Матеріали міжнародної наукової конференції. Чернівці, 2000. С. 46.
37. Рідуш Б. Нова пам'ятка первісного мистецтва з Нагорянського печерного комплексу // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. Чернівці, 2002. Т. 1. С. 106.
38. Рідуш Б. Нова пам'ятка первісного мистецтва. С. 105-114.
39. Рідуш Б. Т. Печерні монастирі Подністров'я... С. 50-51.
40. Рідуш Б. Т. Печери Середнього Подністров'я в історії заселення регіону. Дис ... канд. істор. наук. Рукопис. (Додатки). Чернівці, 2000 (Зберігається в Науковій бібліотеці ЧДУ). С. 14.
41. Сохацький М. З життя і творчого доробку археолога Готфрида Осовського // МДАПВ. Постаті української археології. Львів, 1998. С. 76.
42. Тальберг Н. История христианской церкви. Москва-Нью-Йорк, 1991. С. 259.
43. Тимошук Б. Печери-сховища // Радянська Буковина, 1965. 22 серпня.
44. Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь. С. 270.
45. Формозов А. А. Очерки по первобытному искусству: Наскальные изображения и каменные изваяния эпохи камня и бронзы на территории СССР//МИА- 1968. № 156. С. 141-143.
46. ЦДІАУ у Львові. Ф. 364, оп. 1, спр. 187. 59 арк.; там само. Спр. 191. 69 с.
47. Joannis Dlugossii seu longini canonici cracoviensis Historiae Polonicae / Cura et impensis Alexandri Przewdziecki. Libri XII. Cracoviae, MDCCCLXXIII. S. 22-23.
48. Marczynski W. Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej z rycinami i mapkami. Wilno, 1820. Т. I. S. 251.

49. Plamenitkaia O., Plamenitkaia E. Manastirile in stinca din zona Nistrului de mijloc: manastirii Mihalovca din s. Bakota (sfârșitul secolului al XI-lea - începutul secolului al XV-lea) // Sud-Est [Матеріали Міжнародного семінару «Культурна наскельна архітектура у цивілізації південно-східної Європи», Кишинів], 1997. N 4 (30). С. 36-41.

50. Schneider A. Sprawozdanie z odbytego w Buda-Peszcie kongresu Archeologicznego w r. 1876 // Przegląd Archeologiczny. Lwow, 1877. T. I. Z. 4. S. 117-127.